

ASUPRA UNOR TEZAURE DE AUR DIN EPOCA BRONZULUI*

Am mai avut prilejul să arătăm că în lucrarea noastră asupra epocii bronzului în Transilvania¹, publicată în 1944, capitolul asupra descoperirilor de obiecte de aur are unele lipsuri², explicabile prin starea în care se găseau cercetările asupra acestei probleme, dar care ar fi putut fi evitate în parte printr-o examinare mai critică a descoperirilor respective.

Astfel, lucrarea noastră, tratînd numai despre perioada timpurie și mijlocie a epocii bronzului din Transilvania, nu a cuprins decît cîteva din descoperirile pentru care astăzi se admite o datare în aceste perioade.

Totuși, existau deja premisele pentru o revizuire a datării unor obiecte sau tezaure de aur și faptul că nu am făcut acest lucru, constituie, fără îndoială o lipsă a lucrării noastre, asupra căreia s-a atras atenția la cîteva ani după apariția ei³. Singura noastră scuză este că și alți specialiști comiseseră aceeași greșeală, datînd unele descoperiri care aparțin primei jumătăți a epocii bronzului, la sfîrșitul acestei epoci, sau, mai bine zis, la începutul epocii fierului.

Ne referim îndeosebi la celebrul tezaur de aur de la Țufalău (astăzi Țufălău, com. Boroșneu Mare, r. Tg. Secuiesc, reg. Brașov) la cel de la Șmig și la discurile sau falerele de aur de la Vărșand, Săcuieni, Grăniceri, tezaure asupra cărora vom reveni în această lucrare.

Descoperirea, în 1939, a depozitului de bronzuri de la Apa⁴, cît mai ales aceea a micului tezaur de aur de la Pecica, în 1938, erau în măsură

* Acest articol este al doilea din seria de „discuții” privind probleme ale epocii bronzului în România. Vezi Dorin Popescu, *Probleme ale epocii bronzului în România*, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 377—386.

¹ Dorin Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, București, 1944.

² Dorin Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania (IV)*, *Prelucrarea aurului în Transilvania înainte de cucerirea romană*, în *Materiale*, II, 1956, p. 197 și urm. A se vedea și D. Popescu, *Einige Bemerkungen zur Bronzezeit Siebenbürgens*, în *ActaArch-Budapesta*, 7, 1956, p. 306—307.

³ Vl. Milojević, în *Germania*, 28, 1944—1950, p. 271—272 și P. Reinecke, *idem*, p. 274.

⁴ Dorin Popescu, *Dépôt de bronzes de Apa*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 119—125.

să stimuleze îndoiala asupra datării tezaurului de aur menționate mai sus. Această îndoială a apărut, de altfel, în urma publicării tezaurului de aur de la Pecica — tezaur, care după cum se știe a fost găsit într-un vâscior de lut ce poate fi datat în perioada a doua a epocii bronzului — dar nu a fost suficient de categoric exprimată¹.

Așa se explică faptul că în lucrarea noastră din 1944 nu am menționat ca aparținând primelor două perioade ale epocii bronzului decât unele inele de buclă, descoperite în diferite localități, tezaurul de la Beba Veche (r. Sinnicolaul Mare), cel de la Pecica și tezaurul de la Șmig (r. Mediaș, reg. Brașov).

Dându-ne seama de aceste lipsuri, am reluat problema tezaurului de aur din Transilvania, într-o lucrare mai mare care nu a putut fi publicată decât în 1956². Publicarea în acest timp a unor noi descoperiri sau a unor descoperiri mai vechi, dar inedite, precum și a unui studiu cuprinzător asupra tezaurului de la Țufalău³, ne-au dat posibilitatea să prezentăm problema într-o formă mult mai completă și mai corespunzătoare.

Descoperiri noi, publicarea altor descoperiri inedite și a unor studii, cum este de exemplu acela despre inelele de buclă⁴, făcute după 1956, ne pun astăzi în situația să aducem noi precizări atât asupra primei apariții a aurului în Transilvania, cât și asupra datării unor categorii de podoabe de aur.

Am considerat, după repertoriul lui M. Roska⁵, drept cele mai vechi obiecte de aur inelul deschis și inelul spiralic găsite în așezarea de la Ariușd, primul într-un strat neolitic, al doilea într-un strat al culturii Brașov-Schneckenberg, despre care Roska spune că nu ar fi făcute din aur ardelean. Astăzi putem să cităm și alte obiecte de aur printre cele mai vechi cunoscute în Ardeal.

Așa de exemplu, sîntem informați că în 1877 a intrat în Muzeul Național Maghiar un pandantiv de aur de tipul verigilor prelungite în partea superioară printr-o placă avînd mai multe găuri, găsit la Tîrgu Mureș⁶.

În același muzeu au intrat, în anul 1897 două pandantive asemănătoare, o perlă de aur lunguiată, un ac cu vîrf conic și două țevișoare găsite la Oradea⁷.

¹ Vl. Dumitrescu, *Funde aus der zweiten Periode der Bronzezeit im Bezirk Arad*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 127—131; I. Nestor, în *R/R*, XI—XII, 1941—1942, p. 435.

² Dorin Popescu, în *Materiale*, II, 1956, p. 197 și urm.

³ Mozsolics Amália, *A cőfalvi (Tufalău) aranyelek*, în *Antiquitas Hungarica*, III, 1949, p. 14—29. Vezi și Amália Mozsolics, *Der Goldfund von Velem-Szentoid, Praehistorica*, I, Basel, 1950, p. 19 și urm.

⁴ E. Zaharia, *Die Lockenringe von Sărata-Monteoru und ihre typologischen und chronologischen Beziehungen*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 103—134.

⁵ M. Roska, *Repertorium*, Cluj, 1942, p. 77. S-ar părea că la Ariușd s-au găsit și „saltaleoni” de aur (informație N. Vlăsău).

⁶ Patay Pál, *Rézkori aranytelek*, în *AE*, 1958, p. 39.

⁷ *Ibidem*.

De asemenea, a putut fi plasat într-un cadru cronologic just tezaurul de la Moigrad care cuprinde un pandantiv din tipul cunoscut și altul asemănător, de dimensiuni neobișnuite, cântărind aproape $3/4$ kg aur¹.

Toate aceste descoperiri au putut fi încadrate în cultura neolitică țirzie de tip Bodrogkeresztúr², care după cum se știe a fost identificată în mai multe locuri din Ardeal³.

Aceste pandantive reprezintă un singur tip principal avînd multe variante atît după forma plăcii superioare, cît și după forma inelului, care are o deschizătură mai mică sau mai mare, sau care poate deveni uneori o placă mare, ca exemplarul de la Moigrad, sau cel de la Hatvan-Ujtelep care nu mai are deschizătura la mijloc, ci o proeminență organică⁴.

Varianta cea mai frecventă pare a fi aceea a inelului cu placă trapezoidală în felul exemplarelor de la Tîrgu Mureș, care se aseamănă mai mult cu cele două exemplare de la Jászladány, cu pandantivul de la Pusztaiadvány, și cu exemplarul mic de la Moigrad.

Varianta de la Tîrgu Mureș, cu inelul plat și placa scurtă rectangulară pare a face tranziția spre exemplarele cu deschizătura mai mică și seamănă cu cele de la Magyartés.

În sfîrșit, piesa mare de la Moigrad seamănă, după cum am spus cu cea de la Tiszasszöllös și prin mărimea ei cu cea de la Hatvan-Ujtelep, fiind totuși puțin deosebită în sensul că ea are încă deschizătura de la mijloc, care a dispărut la cea din urmă, precum și placa superioară mai bine conturată. S-ar părea că piesa de la Hatvan-Ujtelep reprezintă simplificarea celei de la Moigrad.

Evident e greu de spus cum a evoluat acest tip de pandantiv și dacă ținem seama de ipoteza, care ni se pare justă, a originii sale, atunci s-ar părea că tipul Moigrad-Hatvan ar fi cel mai vechi, nefiind exclusă nici prioritatea celui de la Hatvan asupra celui de la Moigrad.

P. Patay publicînd pandantivele de aur din Transilvania și Ungaria le încadrează în cultura neolitică țirzie de tip Bodrogkeresztúr. El constată în cadrul acestei culturi următoarele tipuri de podoabe de aur: pandantivele inelare sau în formă de plăci (discuri), tutuli, nasturi țevișoare, bastonașe, uneori în formă de sceptru, altele cu patru spini mici la mijloc, inele deschise și brățări spiralice cu mai multe spire⁵.

Acestea ar fi cele mai vechi obiecte de aur din bazinul Carpaților. Aurul din care sînt făcute pare a fi din Transilvania. Cunoașterea auru-lui în aceste regiuni își are originea din Balcani.

Descoperirea unui pandantiv de aur inelar în așezarea de tip Cucuteni A—B de la Traian, în Moldova, i-a dat prilejul Hortensiei Dumitrescu să scrie un studiu documentat asupra acestui tip de podoabe⁶.

¹ Patay Pál, *Rézkori aranyleletek*, în *AE*, 1958, p. 41.

² *Ibidem*, passim.

³ Vezi N. Vlăsa, *Materiale aparținînd culturii Bodrogkeresztúr în Muzeul din Cluj* (manuscris) și P. Patay, *A bodrogkeresztúri kultúra temetői*, în *Régészeti Füzetek*, Ser. II, 10, 1961.

⁴ A se vedea descrierea și reproducerea acestor podoabe tot la Patay Pál, *Rézkori aranyleletek*, în *AE*, 1958.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Hortensia Dumitrescu, în *Dacia*, V, p. 69—94.

Concluziile ei ni se par cu totul întemeiate în sensul că originea acestui tip de pandantiv, care reprezintă fără îndoială schematizarea la maximum, a unei figuri umane, feminine de sigur, trebuie căutată în idoli de lut de forma unei viori (en violon) din lumea egeică. Modificată în felul variațelor pe care le-am arătat, forma acestor idoli se continuă, transpusă în aur în cultura Bodrogkeresztúr, din care un exemplar a ajuns pînă în Moldova.

Este clar că nu numai originea acestui tip de podoabă, dar chiar și arta aurului își are originea în regiunile carpato-danubiene datorită influenței venite din sud.

Hortensia Dumitrescu arată descoperirile de obiecte de aur din epoca neolitică a regiunilor noastre, demonstrînd în mod convingător această ipoteză și lărgind considerațiile lui Vl. Milojević¹ și Patay.

Fără a insista prea mult asupra acestei podoabe, accentuăm încă o dată că prin publicarea descoperirilor de la Tg. Mureș, Oradea și Moigrad s-au adus dovezi pentru o vechime mai mare a unei arte destul de dezvoltate a prelucrării aurului în Transilvania.

Tot în legătură cu această problemă, vom trece acum la un alt tip de podoabe de aur, înrudit cu cel precedent și poate derivînd din acesta, care deși nu s-a găsit în Ardeal, are totuși importanța sa în ce privește dezvoltarea ulterioară a prelucrării aurului în această provincie.

Este vorba de discurile de aur cu trei proeminente, numite de tip, Stollhof, cunoscute în afară de această localitate și la Osijek, pe Drava, plus șapte exemplare din locuri necunoscute (dintre care cinci publicate de Pulszky) alte două descoperite, în 1952, la Csáford, în sud-vestul Ungariei etc. Un exemplar din aramă provine de la Brzesc Kujawski, în Polonia.

Patay crede că și aceste podoabe au o legătură cu cultura Bodrogkeresztúr, dar folosirea lor a fost mai răspîndită decît cadrul acestei culturi². S-ar părea că ele s-au dezvoltat din podoabele de tip Bodrogkeresztúr, fiind mai noi decît acestea. Ele datează din perioada de trecere spre epoca bronzului și nu sînt caracteristice pentru o singură cultură.

Acest tip de podoabe nu s-a descoperit încă pe teritoriul patriei noastre. Totuși, credem că din aceste discuri se vor dezvolta cunoscutele discuri de aur din epoca de bronz din Transilvania și din Oltenia. Cele mai apropiate de ele din punct de vedere cronologic sînt falerele de la Beba Veche. Deși acestea nu sînt rotunde, ci ovale și nu au nici cei trei bulbi de pe discurile de tip Stollhof, legătura dintre cele două tipuri e vizibilă. Falerile de la Beba Veche reprezintă un tip mai evoluat³. Ele aparțin culturii Periam de la începutul epocii bronzului, fiind astfel cronologic ulterioare falerelor de aur cu trei bulbi. Seria falerelor de aur se continuă cu exemplarele diferite de la Pecica, Țufalău, Șmig, Ostrovul Mare, Săcuieni, Vărsand, Grăniceri (Otlaca), fiind cunoscute mai spre vest și din epoca hallstattiană.

¹ Vl. Milojević, *Ein Goldfund der Kupferzeit aus Ungarn*, în *Germania* 31, 1953, p. 7—11

² P. Patay, *Réztori aranyleletek*, p. 34 și urm.

³ *Ibidem*, p. 44.

Cultura Periam începe după părerea noastră și a altor cercetători încă în perioada A1 (Reinecke) a epocii bronzului¹. Falerele de la Beba Veche, care se încadrează cronologic între falerele de aur de tip Stollhof, ce datează, după cum am văzut încă dinainte de epoca bronzului și între falerele de tip Țufalău etc., care, după cum vom vedea, nu pot data mai târziu sau mult mai târziu de faza A2 a lui Reinecke, ar fi și ele un indiciu a datării culturii Periam începând încă din faza întâi a epocii bronzului după cronologia lui P. Reinecke.

★

După cele arătate foarte pe scurt — scopul nostru nefiind să insistăm asupra unor probleme cunoscute — vom trece la un alt tip de podoabe de aur, asupra cărora s-au adus de asemenea, în ultimul timp, unele precizări de ordin cronologic.

Este vorba despre cunoscutele „inele de buclă”, destul de răspândite pe teritoriul țării noastre. Publicarea de către Eugenia Zaharia — care cu acest prilej face un studiu mai larg asupra lor — a inelelor de buclă descoperite în așezarea de la Sărata Monteoru² în condiții stratigrafice bine observate, permite o mai precisă încadrare și a exemplarelor găsite în afara acestei așezări.

În săpăturile de la Monteoru, conduse de I. Nestor, s-au cercetat patru necropole. „Cele patru necropole, spune Eugenia Zaharia, corespund celor trei faze de dezvoltare mai recente ale culturii de la Monteoru, și anume: cimitirul nr. 2 aparține ultimei faze de dezvoltare a primei perioade a culturii de la Monteoru (Monteoru I a); cimitirul nr. 4 corespunde primei faze a perioadei a doua a culturii de la Monteoru (Monteoru II a); cimitirul nr. 1 în sfârșit aparține ultimei perioade datate în epoca bronzului (Monteoru II b)”³.

S-ar părea că, vorbind în termeni convenționali — nici I. Nestor nici E. Zaharia nu admit cronologia lui Reinecke pentru regiunile noastre — faza I de la Monteoru, cu subfazele ei, poate fi sincronizată cu perioada A a lui Reinecke, în timp ce celelalte faze ar corespunde în linii mari cu perioada B.

Eugenia Zaharia distinge trei tipuri principale în categoria inelelor de buclă⁴. Această împărțire ar părea la prima vedere pur tipologică, dacă ea nu ar fi susținută de observațiile stratigrafice și cronologice de la Monteoru.

Tipul A cuprinde inele circulare; tipul B inele ovale și tipul C inele cu capetele modelate în formă de frunze.

Fiecare tip cuprinde mai multe variante.

Din tipul A fac parte și așa-numitele „Noppenringe”, inele mici spiralice.

¹ Vezi Dorin Popescu, *Probleme ale epocii bronzului în Transilvania*, în SCIV, XII, 2, 1961, p. 377—386.

² E. Zaharia, *op. cit.*

³ *Ibidem*, p. 112; iar cimitirul nr. 3, fazelor Monteoru II a și b (informație verbală E. Zaharia).

⁴ *Ibidem*, p. 108 și urm.

Autoarea distinge în materialul de la Monteoru patru faze de dezvoltare a inelelor de buclă. Aceste faze sînt următoarele :

Monteoru I = necropola nr. 2 = faza ultimă Monteoru I

Monteoru II = necropola nr. 4 = Monteoru II a

Monteoru III = necropola nr. 1 = Monteoru II b

Monteoru IV = necropola de tip Noua.

Încadrînd în aceste faze toate inelele de buclă descoperite în țara noastră, Eugenia Zaharia datează încă înainte de faza I un inel de o formă deosebită, avînd patru spire, găsit la Brașov¹ pe Dealul Șprengghi, și aparținînd culturii Brașov-Schneckenberg. Credem că acest inel poate fi asemuit cu mica spirală de aur de la Ariușd, care aparține aceleiași culturi².

Dintre exemplarele pe care le citează Eugenia Zaharia, cele de la Șmig (tipul B) se încadrează în prima sa fază, precum și, probabil, cele de la Țufalău și, tot probabil, inelele de buclă de la Ostrovul Mare—Țigănași³.

Reținem deci, ca o constatare importantă, făcută pe baza observațiilor de la Monteoru, că inelele de buclă de la Șmig și Țufalău se încadrează în faza cea mai veche a inelelor de la Monteoru, adică în Monteoru I a (necropola nr. 2), care se pare că poate fi sincronizată cu perioada Reinecke A2.

Aceasta ne ajută la datarea tezaurului de la Țufalău în întregime, a falerelor de aur menționate mai sus, precum și a topoarelor de bronz cu ceafă prelungită, de tipul celui de aur de la Țufalău.

Tipul A nu apare în faza Monteoru I; în Monteoru II apare la Verbicioara și în Monteoru III chiar la Sărata Monteoru⁴.

Tipul B apare în faza Monteoru II, în afară de Sărata Monteoru, dar în bronz, la Balta Verde, Cîrna și Poiana iar în faza Monteoru III, la Verbicioara, Olpret, Alba Iulia, Moldovenști, precum și șase exemplare inedite provenind probabil din locuri necunoscute din Transilvania, care se păstrează în colecțiile Muzeului Național de Antichități al Institutului de Arheologie.

În sfîrșit, pentru faza IV a Eugeniei Zaharia, care corespunde cu cultura Noua, se citează un exemplar de aur de la Pecica și un exemplar placat cu aur de la Morești⁵.

Tipului C îi aparțin, după E. Zaharia, exemplarele găsite la Beba Veche, Stana, Sinzieni etc., care se pot sincroniza cu fazele Monteoru II și III. Inelele de o formă deosebită, dar tot de tip C, de la Sărmășag, Vețel și Sărășău ar data de la începutul epocii hallstattiene⁶.

¹ E. Zaharia, *op. cit.*, p. 114.

² Vezi Dorin Popescu, în *Materiale*, II, 1956, p. 201, fig. 118/2.

³ E. Zaharia, *op. cit.*, p. 115—117. Profităm de acest prilej pentru a face următoarea rectificare : din cauza unor informații greșite, în lucrarea Dorin Popescu și Valeria Popescu, *Asupra tezaurului de aur de la Ostrovul Mare*, în SCIV, VI, 1955, p. 865 și urm., am scris că inelele de buclă și cele două brățări din acest tezaur ar fi dispărut : de fapt ele există în Colecția Dr. Severeanu a Muzeului de istorie a orașului București.

⁴ E. Zaharia, *op. cit.*, p. 115.

⁵ *Ibidem*, p. 115 și urm.

⁶ *Ibidem*, p. 121 și urm.

După cum s-a văzut, sincronizarea inelelor de buclă găsite pe teritoriul țării noastre — și ne referim îndeosebi la cele din Transilvania — cu cele de la Monteoru, ne oferă oarecare posibilități de datare mai precisă a celor dintii. Important ni se pare faptul că exemplarele de la Șmig și Țufalău se datează într-o fază care ar corespunde cu faza Reinecke A2, fază în care s-a propus datarea tezaurului de la Țufalău, de exemplu, și pe alte considerente decât cel al inelelor de buclă.

Rămîne de văzut însă dacă pe teritoriul Transilvaniei, făcînd abstracție de inelul de cupru de la Cîlnic și de cel de o formă deosebită de pe Dealul Șprengghi de la Brașov, nu există inele de buclă din aur, mai vechi decât cele de la Țufalău.

Ne gîndim în această privință dacă inelele de la Beba Veche nu trebuie datate într-o fază mai veche.

Credem că în evoluția podoabelor de aur din Transilvania, ca și în întreaga dezvoltare a epocii bronzului din această provincie, trebuie să distingem două faze, prima, în care nu putem constata încă influența miceniană și a doua, în care această influență e aparentă ca, de exemplu, în tezaurul de la Țufalău.

Am opina că descoperirile de la Beba Veche s-ar încadra în prima din aceste două faze.

E adevărat că, după Amália Mozsolics, inelele de buclă din aur apar în Ungaria, de pildă, în a III-a sa perioadă a epocii bronzului, care ar corespunde în linii mari cu perioadele Reinecke A2—B¹.

Am văzut însă, că în ce privește țara noastră, inelul de buclă apare în cupru, la Cîlnic, încă înaintea epocii bronzului, ca și alte inele, de aramă și de argint, acestea descoperite în morminte cu ocră².

Într-o lucrare, publicată în 1958, Mozsolics³ datează inelele de buclă din aur, descoperite la Kengyel (Szolnok), la sfîrșitul perioadei III (după împărțirea sa) și citează ca analogii inelele de la Alba Iulia, care, am văzut că se datează în faza Monteoru III.

În linii mari, această datare a inelelor de la Alba Iulia ar corespunde încadrării pe care le-a dat-o Eugenia Zaharia.

Amintim că tezaurul de la Kengyel a fost găsit într-un vas aparținînd unei faze tîrzii a culturii Füzesabony.

În aceeași lucrare Mozsolics se referă și la alte inele de buclă descoperite în Transilvania. Ea datează exemplarele de la Morești, Pecica și Sărmășag în perioada IV a Bronzului ungar, ceea ce iarăși ar corespunde cu încadrarea Eugeniei Zaharia.

Înainte de a continua considerațiile noastre, reamintim că renunțînd, pe bună dreptate, la cronologia lui Reinecke, cercetătorii maghiari au întocmit un sistem cronologic⁴, care poate fi paralelizat în linii mari cu

¹ A. Mozsolics, *Archäologische Beiträge zur Geschichte der grossen Wanderung*, în *ActaArch.* Budapesta, VIII, p. 140.

² Vezi E. Zaharia, *op. cit.*, p. 113—114, după care inelul de cupru dintr-un mormînt cu ocră de la Glăvăneștii Vechi ar fi mai vechi decât cel de la Cîlnic.

³ A. Mozsolics, *Der Goldfund von Kengyel*, în *AE*, 9, 1958, p. 253 și urm.

⁴ A. Mozsolics, *Archäologische Beiträge zur Geschichte der grossen Wanderung*, în *ActaArch.* Budapesta, 8, 1957, p. 119; I. Bóna, *Chronologie der Hortfunde vom Koszider-Typus*, *idem*, 9, 1958, p. 223.

perioadele lui Reinecke, la care ne vom referi doar convențional pentru o mai ușoară posibilitate de comparație pe un plan mai vast.

Același lucru s-a făcut și la noi în ultimul timp, împărțindu-se epoca bronzului de pe teritoriul României în trei perioade¹.

După această cronologie, culturile epocii bronzului transilvane — la care ne referim în primul rând în această lucrare — se încadrează în felul următor :

Perioada I : faza mai nouă a culturii Coțofeni (ceramica decorată cu împunsături succesive) și cultura Glina III — Schneckenberg.

Perioada II : culturile Periam-Pecica. Vatina, Otomani și Wietenberg.

Perioada III : cultura Noua (și am adăoga și cultura Suciul de Sus).

Dar să ne întoarcem la inelele de buclă și anume la cele de la Beba Veche. După cum se știe, mormintele în care s-au găsit aceste inele au fost atribuite complexului Periam-Pecica, complex pe care I. Nestor îl plasează, în noua sa cronologie, foarte just în perioada mijlocie a bronzului, dar pentru care nu exclude începuturi mai vechi, ce ar putea data încă din perioada timpurie a epocii.

Am văzut, de asemenea, că inelele de buclă apar încă înainte de începuturile epocii bronzului ca și discurile sau falerele de aur, considerate îndeobște ca o expresie a influenței miceniene, dar apărind în regiunile noastre — e adevărat, sub forme diferite și tot sub influență sudică — mult înainte ca această influență să se fi făcut simțită².

În datarea inelelor de buclă, de pe teritoriul patriei noastre trebuie să ținem seamă în afară de diferite considerații și analogii, între care cele mai importante sînt cele de la Monteoru, de asocierea pe care aceste mici podoabe o prezintă cu alte obiecte de aur. Din acest punct de vedere, cele mai importante descoperiri sînt cele de la Beba Veche, Șmig, Ostrovul Mare și de la Țufalău, aceasta din urmă avînd o importanță deosebită prin faptul că cuprinde trei sau patru elemente care contribuie să se dateze unul pe celălalt, cel mai important fiind poate toporul de aur cu ceafa prelungită, de tip Apa, care a fost datat în ultimul timp cu o mai mare precizie.

Am opinat că podoabele de aur de la Beba Veche s-ar data într-o fază timpurie a epocii bronzului, înaintea celorlalte tezaure de aur menționate mai sus.

După cronologia de la Monteoru, inelele de buclă de la Șmig, Țufalău și Ostrovul Mare se datează în aceeași perioadă, ceea ce înseamnă că cele trei tezaure de aur celebre ar fi contemporane. Această supoziție este confirmată și prin ceea ce am numi datarea lor reciprocă sau încrucișată. Astfel, tezaurul de la Șmig cuprinde discuri mai mici decorate cu puncte „en repoussé”, așezate în cerc, ca acelea de la Țufalău, iar tezaurul de la

¹ I. Nestor în *Istoria României*, I, 1960, p. 90 și urm.

² Discurile mici (tutuli) ca acelea de la Pecica și cele de la Țufalău par a fi însă de origine central-europeană — vezi A. Mozsolics, *Der Goldfund vom Velem-Szentrid*, p. 21 — ca și discurile de tip Stollhof și Beba Veche.

Ostrovul Mare discuri decorate cu spirale, asemănătoare cu discurile mai mari de la Țufalău.

Discul mic de la Pecica, menționat mai sus, face parte și el din tipul discurilor mici de la Șmig și de la Țufalău.

Elementul cel mai important de datare care a fost luat în considerare mai ales la publicarea integrală a tezaurului de la Țufalău, este, după cum am spus, toporul cu ceafă prelungită, care s-a găsit în țara noastră, făcut din bronz, în mai multe exemplare.

De curind ne-am ocupat de datarea acestui tip de topor, arătând cum se datează în ultimul timp depozitul de bronzuri de la Apa, care cuprinde un astfel de exemplar. Dar depozitul de la Apa nu se datează numai pe baza acestui tip de topor, ci pe baza tuturor obiectelor pe care le conține și pe baza unor considerații de cronologie europeană, pe care nu am vrea să le repetăm aici.

Ceea ce este important în aceste considerații, este că datarea depozitului de la Apa și prin acesta a tezaurului de la Țufalău, a câștigat în precizie. Într-adevăr, în ce ne privește, sîntem de acord cu alți cercetători că depozitul de la Apa poate fi datat într-o fază pe care în mod convențional continuăm să o numim Reinecke A2.

Bineînțeles nu avem intenția să repetăm aici tot ce s-a scris în legătură cu datarea tezaurului de la Țufalău, îndeosebi de către Amália Mozsolics, și anume despre plasarea sa cronologică în Bronzul mijlociu (Reinecke B), lucruri pe care le-am reprodus în lucrarea noastră din 1956. Vom încerca numai să arătăm motivele pentru care tezaurul ar putea fi datat mai precis, eventual în perioada Reinecke A2, ceea ce în cronologia Europei centrale corespunde încă cu Bronzul timpuriu.

Datarea mai precisă a depozitului de la Apa și prin aceasta și posibilitatea unei mai mari precizări a datării tezaurului de la Țufalău, s-a făcut în ultimul timp de către R. Hachmann. Părerile lui Hachmann, precum și ale altor cercetători care se ocupă cu această problemă, le-am expus de curind¹, astfel încît vom reveni asupra lor numai parțial în legătură cu toporul „cu ceafă prelungită” care apare, în bronz, la Apa și în aur la Țufalău.

Vorbind despre acest tip de topor, Hachmann amintește exemplarele de la Apa și Hajdusámson, cel de la Kelebia și tiparele de la Pecica. După el, toporul de la Naumburg dovedește că aceste tipuri de topoare existau deja în perioada timpurie a epocii bronzului. Acest lucru e dovedit și prin celelalte obiecte pe care le conține depozitul de la Naumburg : topoare de tip Unetițe, pumnale, brățări.

Pentru cronologia depozitelor de la Apa și Hajdusámson, spune Hachmann, este important faptul că toporul de la Naumburg presupune existența unor forme așa de dezvoltate ca acelea de la Apa, Kelebia și Țufalău, cu care el e strîns înrudit. Chiar dacă acestea sînt mai noi decît exemplarele de la Hajdusámson — și cel puțin tipologic acest lucru ni se pare valabil — totuși ele nu sînt atît de tîrzii încît să nu poată fi încă contemporane cu cultura Unetițe, ceea ce înseamnă Bronz timpuriu.

¹ Dorin Popescu, în *Dacia*, N.S., VI (sub tipar).

Topoarele cu margini de la Naumburg continuă Hachmann, se găsesc și la Barca, în Slovacia de est, iar minierul de pumnal aparține pumnalelor cu minier plin de tip saxon ca acelea de la Pile, Hitzdorf și Lučtenise, depozite care nu pot fi datate prea târziu ¹.

Cu topoarele cu ceafă prelungită ornamentate s-a ocupat în ultimul timp cercetătorul Mircea Rusu ², cu prilejul publicării unui exemplar inedit din colecțiile Muzeului de antichități din Cluj. Toporul descoperit la Ernei (r. Tg. Mureș), a fost donat Muzeului în 1918. Autorul cunoaște 14 exemplare de topoare cu ceafa prelungită ornamentate, răspândite spre vest pînă la cursul mijlociu al Dunării, iar spre est pînă la arcul Carpaților. El distinge două tipuri, tipul Apa și tipul Țufalău. Primul tip, din care fac parte, afară de exemplarul de la Apa, cele de la Batta, Cegléd, Dunaalmás, Komárom și Kelebia ar fi mai vechi și se caracterizează prin faptul că are aripioare la capătul prelungirii cefei și are tăișul arcuit. Tipul Țufalău apare, în afară de exemplarul de aur de la Țufalău, la Nehoiu, Ernei, Megyaszó și într-un loc necunoscut din Ungaria. El are tăișul foarte ușor arcuit.

Este îndoielnic că în seria topoarelor cu ceafa prelungită se pot distinge chiar mai mult decît două variante tipologice, atît în ce privește forma cît și ornamentația lor, care însă, în ce privește cel puțin exemplarele menționate, nu se traduc în diferențe cronologice prea accentuate. Acest lucru se poate observa în tezaurul de la Țufalău, de pildă, care pare a fi conținut trei tipuri diferite.

Judecînd după faptul că toporul de la Naumburg ³, care e considerat ca un prototip al acestor serii de topoare, are la capătul cefei, acele aripioare, sau cîrlige, ar avea dreptate M. Rusu, cînd îi atribuie acestui tip o vechime mai mare decît tipului cu spirală sau buton la prelungirea cefei.

Topoarele cu ceafa prelungită fac parte din marea familie a topoarelor cu gaură de înmănușare transversală, atît de frecvente în regiunile noastre încă și mai ales înainte de începuturile epocii bronzului. Nu este în intenția noastră să ne ocupăm cu aceste topoare, asupra cărora există o bogată literatură. Menționăm numai că sîntem de acord cu M. Rusu că ele au fost lucrate, așa după cum arată și formele de turnat descoperite, pe întregul teritoriu al țării noastre.

Este probabil că aceste topoare își au originea în Mesopotamia, de unde au ajuns în Caucaz, iar apoi în regiunile noastre ⁴.

Întorcîndu-ne la tezaurul de la Țufalău, constatăm că încadrarea sa cronologică se bazează pe trei elemente. Acestea sînt: inelele de buclă, topoarele cu ceafă prelungită și discurile ornamentale. Am văzut că pe baza celor dintîi tezaurul ar putea fi datat în perioada A2. În aceeași

¹ R. Hachmann, *Die frühe Bronzezeit im westlichen Ostseegebiet und ihre mittel- und süd- osteuropäischen Beziehungen*, Hamburg, 1957, p. 96.

² M. Rusu, *Tezaurul de bronz de la Ernei*, în SCIV, X, 2, 1959, p. 277—284.

³ W. A. v. Brunn, *Vier frühe Metallfunde aus Sachsen und Anhalt*, în PZ, 34—35, 1949—50, p. 238 și urm.; idem, *Bronzezeitliche Hortfunde*, 1, Berlin, 1959, p. 22, 46; Vl. Mi-ljčič, în *Germania*, 33, 1955, p. 405 și urm. etc.

⁴ Köszegi Frigyes, *Keleti típusú bronzkori ballák a Magyar Nemzeti Múzeumban*, în *Folia-Arch*, IX, 1957, p. 47—62; J. Deshayes, *Les outils de bronze de l'Indus au Danube*, Paris, Gruh-ner, 1960, capitolele VI și VII.

perioadă poate fi datat și pe baza topoarelor cu ceafă prelungită, dacă luăm în considerare asemănarea acestora cu toporul de la Apa. Aici intervine însă observația lui M. Rusu, după care exemplarul de la Apa ar fi mai vechi decât cel de la Țufalău. Nu știm în ce măsură se poate acorda însă o valoare mai mare unor considerații tipologice, cu atât mai mult cu cât în depozitul de la Hajdusámson, care fără îndoială este mai vechi decât cel de la Apa, există topoare mai puțin evoluat, care se apropie de celelalte trei topoare de la Țufalău și care — atât cele de la Hajdusámson, cât și cele de la Țufalău — au tăișul foarte puțin curbat.

Altfel stau lucrurile cu al treilea element de datare al tezaurului de la Țufalău : discurile de aur. Ne referim în primul rând la cele mici de tip Pecica, care ar părea mai puțin importante.

În afară de exemplarul de la Pecica, găsim astfel de tutuli și în tezaurul de la Șmig și în acela de la Velika Vrbica¹, pe malul sârbesc al Dunării. Mai ales acest tezaur permite unele legături ce merită să fie puse în discuție. Tezaurul e încadrat de M. Garašanin în grupa Dubovac-Zuto Brdo și datat în perioada B a epocii bronzului.

Tot în perioada B și în orice caz mai târziu decât depozitul de la Apa — dacă acceptăm pentru acesta datarea în A2 — este datat tezaurul de la Velika Vrbica și pe baza altor considerații. Amália Mozsolics aseamănă inelele de buclă din acest tezaur cu cele din tezaurul de aur de la Barca (Slovenia), iar pandantivele semilunare cu cele din depozitul de la Barca D2 și le datează spre sfârșitul perioadei sale III, ceea ce corespunde cu sfârșitul perioadei Reinecke B².

Totuși L. Hajek datează tezaurul de aur de la Barca în perioada A2³.

E adevărat că prin pandantivele sale semilunare tezaurul de la Velika Vrbica se leagă de grupul Kosziderpadlás, totuși credem că el nu poate fi datat atât de târziu cum o face Mozsolics și I. Bóna⁴, care îl datează spre jumătatea perioadei sale târzii (Spätbronzezeit) ceea ce corespunde în linii mari cu datarea Amáliei Mozsolics.

Pandantivul de la Velika Vrbica e un tip puțin evoluat și afară de aceasta nici depozitele de tip Kosziderpadlás nu pot fi datate toate în aceeași perioadă⁵. Pentru o datare atât de târzie nu ar pleda nici tutulul asemănător de tip Pecica, dacă ținem seamă de faptul că el apare împreună la Șmig și la Țufalău cu inele de buclă care pot fi datate într-o fază mai veche și cu falerele de aur cu ornamente spirale în care specialiștii sînt de acord să vadă influența obiectelor descoperite în mormintele cu puț de la Micene și care, în consecință, nu pot fi datate prea departe de acestea.

Credem deci că chiar dacă tezaurul de la Țufalău este mai nou decât depozitul de la Apa, diferența de timp între aceste două descoperiri nu poate fi prea mare și dacă cel dintîi trebuie datat în perioada B, el trebuie încadrat la începutul acestei perioade.

¹ M. Garašanin, *Neolithikum und Bronzezeit in Serbien*, în 39. *BerRGK* (extras), 1958, p. 87 etc.

² A. Mozsolics, *Der Goldfund von Kengyel*, p. 260.

³ R. Hajek, în *AR*, 6. 1954, p. 714.

⁴ I. Bóna, *op. cit.*, p. 227.

⁵ Vezi Dorin Popescu, în *Dacia*, N.S., VI (sub tipar).

De altfel s-a mai arătat că tocmai conținutul acestei faze de sfârșit al perioadei A și de început al perioadei B nu este încă suficient de clar.

Maria Novotna¹ datează și ea topoarele de luptă cu disc de tip A1 și B1 în faza de tranziție între perioadele A2 și B1.

Din punct de vedere al cronologiei Bronzului românesc nu are mare importanță faptul că depozitul de la Apa, de pildă, este datat în perioada A2 sau B1 a lui Reinecke, căci dacă în sistemul lui cronologic perioada A2 înseamnă încă Bronz timpuriu, iar perioada B1 Bronz mijlociu, pentru regiunile noastre depozitul de bronzuri de la Apa și tezaurul de aur de la Țufalău reprezintă același „orizont”, chiar dacă primul ar fi datat în perioada A2 iar al doilea în perioada B1. Credem că la sfârșitul perioadei, pe care continuăm să o numim A2 și în care apare în regiunile noastre influența miceniană în motivistica ornamentației mai ales, chiar dacă, așa cum e firesc, această fază constituie în multe privințe continuarea unei perioade mai vechi, începe perioada a doua a epocii bronzului în țara noastră. Între Apa și Țufalău nu există nici o sciziune din punct de vedere istoric-cultural ci o continuare organică, așa cum există și între Apa, Valea Chioarului (Gaura), Ighiel și alte depozite de bronzuri. Chiar dacă la un moment dat în dezvoltarea Bronzului românesc vom putea constata că începe o altă perioadă, a treia, evoluția unor forme, ca de exemplu a topoarelor de luptă, atât a celor cu disc, cât și a celor cu ceafa prelungită, va continua până la sfârșitul epocii.

Dar, nu putem să insistăm mai mult asupra acestor considerații. Ne dăm seama că nici în această „discuție” nu am putut atinge toate problemele pe care am fi vrut să le discutăm. Vom încerca să mai revenim o dată chiar asupra tezaurilor de aur.

Înainte de a termina însă, am vrea să mai amintim, foarte pe scurt, o altă categorie de obiecte de aur descoperite în Transilvania, pe care le-am numit inele de tip Brăduț². Aceste inele, care apar în cunoscutele depozite de bronzuri de la Tăuteu și de la Brăduț, precum și la Apoldul de Sus și la Tălișoara și în tezaurul de aur de la Oradea, au suferit și ele în ultimul timp o modificare de datare. Datate de obicei în perioada Hallstatt A, astăzi ele pot fi încadrate în perioada B1 a acestei epoci. Această nouă datare s-a propus de către H. Müller-Karpe³ pe considerații a căror expunere ne-ar antrena într-o discuție prea vastă. Specialiștii noștri care se ocupă cu aceste perioade au acceptat această datare. M. Petrescu-Dîmbovița spune, referindu-se la această problemă, că depozitul de la Tăuteu, considerat în întregime, pe baza asociațiilor de obiecte și în special cu depozitul de la Brăduț, este mai nou decât seria depozitelor Uriu-Domănești. El se datează în perioada H B1, după cronologia lui

¹ M. Novotna, *Poklad bronzov z V. Hutky*, în *PA*, 1959, p. 15.

² Dorin Popescu, în *Materiale*, II, 1956, p. 228.

³ H. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, Berlin, 1959, p. 127.

Müller-Karpe, adică în secolul X î.e.n.¹ Mircea Rusu, într-o comunicare recentă datează grupul de depozite Moigrad-Tăuteu tot în perioada Hallstatt B1².

DORIN POPESCU

О ЗОЛОТЫХ КЛАДАХ БРОНЗОВОЙ ЭПОХИ

РЕЗЮМЕ

Настоящая работа является второй из числа «дискуссионных» статей, написанных автором и посвященных некоторым вопросам, касающимся бронзовой эпохи в Румынии. Первая статья вышла в сборнике *Studii și cercetări de istorie veche*, XII, № 2, 1961.

Автор указывает, что в его труде *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, изданном в 1944 г., глава о находках кладов и изделий из золота обладает рядом недостатков, объяснимых тогдашним уровнем исследований, которые, однако, можно было бы избежать при более критическом подходе к некоторым открытиям. Многие из этих недочетов были устранены автором в работе, опубликованной в 1956 г. в *Materiale și cercetări arheologice*, II.

П. Патай опубликовал некоторые находки в Трансильвании (Тыргу-Муреш, Орадя, Мойград), среди которых наиболее интересной является золотая подвеска в виде круга или пластинки, продолженная другой пластинкой. Эти находки, датируемые позднелеолитическим периодом культуры типа Бодрогкерестур, показывают, что искусство золотых дел в Трансильвании имеет богатую традицию, уходящую корнями в позднелеолитический период (энеолит). Гортензия Думитреску опубликовала в V томе «Dacia» документированную работу об этих находках.

Ряд уточнений относительно датировки золотых кладов в Трансильвании имеется и в хорошо обоснованной работе Евгении Захария о височных кольцах, найденных в могильниках бронзового века в Сэрата-Монтеору.

Автор считает, что височные кольца из Беба Веке, найденные вместе с золотыми фалерами, родственными экземплярам из Штольгофа и на которых еще не отразилось влияние микенского стиля, древнее кладов из Цуфалзу или Шмига, содержащих золотые фалеры более позднего типа.

¹ M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitul de obiecte de bronz de la Tăuteu*, în *Arheologia Moldovei*, I, 1961, p. 106.

² M. Rusu, *Răspîndirea depozitelor de bronzuri în Transilvania la sfîrșitul epocii bronzului și în Hallstattul timpuriu (A, B)* (manuscris).

Клад из Цуфалэу датируется на основании золотого топора с продолговатым обухом, небольших дисков типа Печика, фалер с микенскими узорами и височных колец. Все эти элементы позволяют датировать его периодом, в общих чертах соответствующим периоду Рейнеке А2. К этой датировке приводит и наличие топора с продолговатым обухом, сходного с бронзовым экземпляром из Наумбурга, относящимся к вышеупомянутому периоду; что же касается височных колец, то их датируют на основании аналогий в Сэрата-Монтеору. Золотые диски также не противоречат указанной датировке. Большие диски украшены микенскими орнаментами, следовательно, они близки во времени микенским погребениям «à fosse»; небольшие диски датируются в Печике на основании сосуда типа Ватина. Однако, в силу того, что их нашли и в кладе из Великой Врбицы, по-видимому относящемся к периоду В, следовало бы и клад из Цуфалэу датировать более (но не слишком) поздним периодом. Надо учитывать, что датируемый периодом А2 клад в Апе содержит топор с продолговатым обухом, сходный с экземпляром из Цуфалэу.

Даже в том случае, если первый древнее последнего, различие между ними не так уж велико, и если Апа относится к периоду А2, то Цуфалэу можно датировать началом периода В. Впрочем, как уже указывалось, переход от периода А к периоду В еще не вполне ясен.

Вопрос по существу не имеет большого значения; если по южно-германской периодизации А2 означает еще раннебронзовый век, то согласно румынской хронологии бронзового века Апа, Цуфалэу, Гаура, Игнел представляют собой один и тот же «горизонт» — начало и продолжение II периода.

В заключение автор указывает, что согласно новой хронологии гальштатской эпохи (Мюллер-Карне) золотые кольца типа Брудц-Тэутеу должны датироваться гальштатским периодом В, а не А. Этого мнения придерживаются и другие румынские археологи, занимавшиеся в последнее время данным вопросом (М. Петреску-Дымбовица и М. Русу).

À PROPOS DE QUELQUES TRÉSORS D'OBJETS EN OR DE L'ÂGE DU BRONZE

RÉSUMÉ

Cet article est le deuxième publié par l'auteur dans la série de « discussions » concernant l'âge du bronze en Roumanie. Le premier a paru dans *Studii și cercetări de istorie veche*, XII, n° 2, 1961.

L'auteur montre ici que dans son ouvrage *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, paru en 1944, le chapitre relatif aux découvertes de trésors et d'objets en or comportait plusieurs lacunes explicables

par l'état des recherches à cette date, mais qui auraient pu être évitées par un examen plus critique de certaines découvertes. Plusieurs de ces défauts ont été corrigés dans son travail de 1956 publié dans *Materiale și cercetări arheologice*, II.

P. Patay a publié des découvertes inédites faites en Transylvanie (Tirgu Mureș, Oradea, Moigrad), qui renferment comme pièce essentielle un pendentif en or en forme de cercle ou de plaque prolongée à une extrémité par une autre plaque et il les a attribuées au bas-néolithique, à savoir à la civilisation du type Bodrogkeresztúr, montrant que le travail artistique de l'or en Transylvanie a eu un riche début, qui date encore du bas-néolithique (énéolithique). Ces découvertes ont fait l'objet d'une étude détaillée de Hortensia Dumitrescu (voir *Dacia* N.S., V).

Une autre étude documentée a été publiée par Eugenia Zaharia ; elle porte sur les anneaux de boucle découverts dans les nécropoles de l'âge du bronze de Sărata-Monteoru, et elle fournit elle aussi certaines précisions quant à la date assignée à certains trésors d'objets en or découverts en Transylvanie.

L'auteur croit que les anneaux de boucle de Beba Veche, — qui apparaissent en même temps que les phalères d'or apparentés à ceux de Stollhof et n'ayant pas trace d'influence mycénienne — sont plus anciens que ceux de Țufalău ou de Șmig, où l'on a trouvé des phalères en or d'un type plus récent.

Le trésor de Țufalău peut être daté à l'aide de la hache d'or à arrêt prolongé, et grâce aussi aux disques (tutuli) plus petits, du type Pecica, des phalères à ornements mycéniens et des anneaux de boucle. Tous ces éléments permettent de lui assigner pour date une période correspondant dans les grandes lignes avec la période Reinecke A2. La hache à arrêt prolongé permet la même chose, grâce à l'exemplaire en bronze de Naumburg, daté de cette époque ; les anneaux de boucle aussi, en fonction de leurs analogies avec ceux de Sărata Monteoru. Les disques en or ne s'opposent pas non plus à cette datation. Les grandes disques ont des ornements mycéniens et ne se laissent pas dater par conséquent à une époque trop éloignée des sépultures à fosse de Mycène ; quant aux petits, ils sont datés à Pecica par un vase du type Vatina. Malgré cela, le fait qu'on les trouve aussi dans le trésor de Vélîka Vrbica, qui, semble-t-il, devrait être daté de la période B, plaiderait pour une datation plus tardive (mais de peu) du trésor de Țufalău. On doit tenir compte du fait que le dépôt de Apa, daté de A2, contient une hache à arrêt prolongé, semblable à celui de Țufalău.

Même si ce dernier est plus récent que le premier, la différence entre eux n'est pas grande et si Apa date de A2, Țufalău pourrait remonter au début de la période B. Du reste, comme on l'a déjà dit, le passage de la période A à la période B est encore loin d'être clair.

La chose n'a pas grande importance en soi, car si pour la chronologie de l'Allemagne du sud, A2 désigne encore l'âge du bronze ancien, pour la chronologie de l'âge du bronze roumain, Apa, Țufalău, Gaura, Ighiel

représentent le même « horizon », le début et la continuation de la IIe période.

L'auteur montre en fin d'article que, d'après la nouvelle chronologie de l'époque hallstattienne (Müller-Karpe), les anneaux d'or du type Brăduț-Tăuteu doivent être placés dans la période Hallstatt B1 et non pas A. C'est ce qu'ont admis d'autres archéologues roumains qui se sont occupés de ce problème dans ces derniers temps (M. Petrescu-Dîmbovița et M. Rusu).
